

تبیین پیمایشی فرصت‌های حج ابراهیمی به منظور صدور انقلاب اسلامی

* محمدهادی فلاح‌زاده

** حمیدرضا منیری

چکیده

در این پژوهش، دیدگاه روحانیون کاروان‌ها، متخصصین بعثه و مبلغین (زیاندانان) که ارتباط مستقیم با موضوع «حج و صدور انقلاب اسلامی» دارند را در قالب پرسشنامه جويا شدیم. در تحلیل پاسخ‌های ارائه شده به سؤالات از برنامه SPSS استفاده شد. ابتدا یافته‌های تحقیق به طور دقیق و مبسوط توصیف گردید، لذا گویه‌های پرسشنامه که هر کدام حاکی از وجود یک فرصت است به طور دقیق مورد بررسی قرار گرفته و در صورت نیاز توضیحات لازم در این رابطه مطرح گردید. در قسمت دوم به تحلیل فرصت‌ها و متغیرهای زمینه‌ای تحقیق پرداخته شد تا امکان تحلیل بیشتر فرصت‌های مطرح شده در این رابطه فراهم گردد.

واژگان کلیدی

انقلاب اسلامی، صدور انقلاب، حج ابراهیمی، فرصت‌های حج.

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران که از مکتب اسلام و با رهبری امام خمینی سرچشمه گرفته با توجه به

ffalahzadeh@yahoo.com

*. عضو هیئت علمی دانشگاه ادیان و مذاهب قم.

hamidrezamoniri@yahoo.com

** دانشجوی دکتری انقلاب اسلامی دانشگاه معارف اسلامی قم.

تاریخ پذیرش: ۹۳/۳/۱۸

تاریخ دریافت: ۹۳/۱/۱۱

ماهیتش که مبتنی بر دین جهانشمول اسلام است، یک انقلاب بازتاب‌دار و صادرشدنی است. امام خمینی به عنوان رهبر انقلاب اسلامی در مواضع خویش ضمن اعلام قطعی صدور انقلاب، ابعاد آن را که مبتنی بر صدور معنویت و ارزش‌های انقلاب بود ترسیم کرد. از این‌رو، انقلاب اسلامی علاوه بر داخل ایران اهداف بنیادی و مهمی برای همه مسلمانان و حتی همه بشر در سرتاسر جهان طراحی کرده است؛ اهدافی همچون تشکیل امت واحده اسلامی، بازگشت به خویشتن اسلامی، احیای ارزش‌های الهی و طرح نگرش نو به انسان و جامعه.

یکی از کانون‌های مهم که می‌تواند ضرورت‌هایی همچون همگرایی و همبستگی حول ارزش‌های دینی را درون خود تحقق بخشد فضای حج است. از آنجا که قرآن، دین اسلام را دین جهانشمول معرفی کرده، کنگره عظیم سالانه حج به عنوان یکی از آموزه‌های اصلی اسلام می‌تواند همگرایی را بین مسلمانان سراسر جهان تحکیم بخشیده و باعث تشکیل امت جهانی اسلام شود؛ چراکه حج علاوه بر ابعاد مناسکی‌اش، ابعاد مختلفی در زمینه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و غیره دارد و حج‌گذار می‌تواند علاوه بر استفاده از برکات معنوی در حوزه شخصی، از برکات دنیوی و اخروی نیز برخوردار گردد و امکان تعاطی افکار و اندیشه‌های مختلف فراهم می‌شود. این مهم منوط به این است که بدانیم فضای حج که پتانسیل تعامل بین مسلمین را فراهم می‌آورد چگونه می‌تواند در راستای تحقق اهداف مذکور مفید بوده یا به عبارت دیگر فرصت‌های به وجود آمده در این فضا برای انتقال ارزش‌های انقلاب اسلامی که همان ارزش‌های اصیل اسلامی هستند را فراهم آورد؟

گرچه محققان، نویسندگان و برخی از سازمان‌های مرتبط نظیر بعثه مقام معظم رهبری به مباحث مختلف مرتبط با صدور انقلاب اسلامی، حج ابراهیمی و استفاده از حج به عنوان یکی از راه‌کارهای صدور انقلاب اسلامی پرداخته‌اند ولی آنچه که محقق با تتبع و تفحص در آثار مربوطه مشاهده نموده، عمدتاً نظری و بعضاً توصیفی بوده و می‌توان گفت تاکنون کاری دقیق و علمی که بر اساس مبانی امام خمینی در راستای بهره‌گیری از ظرفیت حج برای صدور انقلاب اسلامی از طریق پیمایش باشد، یا نبوده و یا جامع نمی‌باشد. با این پیش فرض محقق در این مطالعه بر آن است که به این سؤال مهم پاسخ دهد که مهم‌ترین فرصت‌های حج برای صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی از منظر روحانیون کاروان‌ها، متخصصان بعثه و مبلغان (زبانان) که ارتباط مستقیم با این موضوع دارند در قالب پرسشنامه چیست؟

دیدگاه‌ها در مورد صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی

در مورد صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی دیدگاه‌های مختلفی، در داخل و خارج از ایران، وجود داشته و دارد و سؤالاتی درباره اهداف، برنامه‌ها، شیوه‌ها و ابزار صدور انقلاب مطرح گردیده است. در این رابطه، حداقل، چهار گونه دیدگاه قابل طرح و بررسی می‌باشد. (فرزندی اردکانی، ۱۳۸۶: ۱۰۳) این دیدگاه‌ها عبارتند از:

الف) گفتمان ملی‌گرایی؛

ب) تئوری توطئه؛

ج) نظریه حفظ ام‌القرای اسلامی و ساختن جامعه الگو؛

د) صدور معنویت و ارزش‌های اسلامی. (دیدگاه امام و رهبری)

بررسی‌ها در مورد گفتمان ملی‌گرایی که مخالفت همه‌جانبه خود را با مسئله صدور انقلاب اعلان داشته، نشان می‌دهد آنها معتقد بودند که ارزش‌های انقلاب تنها در چارچوب مرزهای ملی قابل قبول بوده و نباید نسبت به محیط پیرامون، موضعی تعرضی داشته باشد. لذا به طور کلی مخالف صدور انقلاب بوده و آن را عملی خلاف شئون بین‌المللی می‌پنداشتند. بررسی‌ها در مورد تئوری توطئه که بر صدور انقلاب با شرایط و ویژگی‌های خاص تأکید داشتند، نشان می‌دهد آنها معتقد بودند که هرگونه نابسامانی، عقب‌افتادگی، تحجر فرهنگی و مرزبندی را ناشی از توطئه برنامه‌ریزی شده دولت‌های استعمارگر می‌دانستند و قائل بودند انقلاب اسلامی به دلیل ماهیت اسلامی خود ضمن اینکه دارای رسالت جهانی است باید به هر قیمتی - حتی با اعمال زور و روش‌های قهرآمیز و به کار بردن اسلحه - اندیشه خود را در جهان گسترش دهد. (همان: ۱۰۴)

بررسی‌ها در مورد نظریه حفظ ام‌القرای اسلامی و ساختن جامعه الگو که صدور انقلاب را تحت هر شرایط و با هر ابزار و وسیله‌ای لازم می‌دانستند نشان می‌دهد طرفداران این دیدگاه معتقد بودند که باید تلاش کنیم در داخل، یک امت نمونه بسازیم و از تمامی ابزارهای انقلابی، قانونی و حتی خشن نظامی برای تحقق این هدف سود جوییم.

از نظر محققان این تحقیق، دیدگاه جامع و متعادل امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای که بر الگوسازی در داخل و انتقال آموزه‌های انقلاب اسلامی و حمایت از ملت‌ها در زمینه‌های آگاهی‌بخشی آموزشی و انتقال تجربیات تأکید داشتند، (همان: ۱۰۶) بیشترین سنخیت را با

ماهیت انقلاب اسلامی دارد. از این‌رو، با توجه به ماهیت انقلاب اسلامی که دگرگونی بنیادین در ساختار کلی جامعه و نظام سیاسی آن، منطبق بر جهان‌بینی و موازین و ارزش‌های اسلامی و نظام امامت بر اساس آگاهی و ایمان مردم و حرکت پیشگام مشتاقان و صالحان و قیام قهرآمیز توده‌های مردم می‌باشد، (عمید زنجانی، ۱۳۶۷: ۶۷) صدور انقلاب اسلامی ایران اندیشه‌ای است «امت‌گرا» که بر پایه جهان‌بینی الهی شکل گرفته و هدف آن ایجاد یک اتحاد اسلامی راهبردی و فراگیر است که با صدور تجربه‌ها و ارزش‌های انقلاب اسلامی به دیگر کشورهای جهان محقق می‌شود. از این‌رو، دیدگاه امام خمینی و مقام معظم رهبری در مورد صدور انقلاب اسلامی دیدگاه پذیرفته شده در این تحقیق می‌باشد.

با این درک از صدور انقلاب و تأکید امام خمینی بر صدور معنوی انقلاب اسلامی در قالب و شکل نرم‌افزاری، ساختار و قالب مناسبی نیاز است تا بتوان ارزش‌های جمهوری اسلامی را به خارج از مرزها که در این تحقیق موسم حج می‌باشد انتقال داد.

نظریه‌های صدور انقلاب اسلامی

از نگاه نویسندگان، نظریه دیپلماسی عمومی^۱ و نظریه پخش «اشاعه»^۲ به عنوان چارچوب نظری، پتانسیل تبیین صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی از دریچه حج را دارا می‌باشند از این‌رو، به تبیین مختصر این دو نظریه و نهایتاً گزینش چارچوب نظری مناسب‌تر تحقیق پرداخته می‌شود.

دیپلماسی عمومی

دیپلماسی عمومی، امروزه چنان مورد توجه قرار گرفته، که در مطالعات نظری مربوط به دیپلماسی، جایگاهی ویژه یافته و در عمل نیز، تا سطح اختصاص معاونتی جداگانه در وزارت خارجه برخی کشورها، اهمیت یافته است. امروزه دیپلماسی سنتی بدون وجود و همراهی دیپلماسی عمومی، چنان پرنده‌ای با یک بال است. (قشقوای، ۱۳۸۹: ۵۵) با مروری بر ادبیات دیپلماسی عمومی و نیم‌نگاهی به نهادها و روش‌هایی که برای پیگیری این منظور به کار می‌رود، می‌توان دو راهبرد یا روش عمده را درباره دیپلماسی عمومی شناسایی کرد که معمولاً

1. public Diplomacy.
2. Relocation diffusion.

دو سطح متفاوت از مخاطبان را هدف می‌گیرد: راهبرد آموزشی (دیپلماسی عمومی نخبگان) و راهبرد رسانه‌ای (دیپلماسی عمومی همگانی).

الف) راهبرد آموزشی (دیپلماسی عمومی نخبگان)

مهم‌ترین گروه هدف در دیپلماسی عمومی، نخبگان کشورهای دیگر هستند؛ چراکه با تأثیر بر آنها می‌توان امیدوار بود که آنها خود به اشاعه‌گران و ترویج‌کنندگان مقاصد کشور مبدأ تبدیل شوند. راهبرد آموزشی که گاه دیپلماسی فرهنگی نیز خوانده می‌شود، به برقراری و توسعه و پیگیری روابط با نخبگان کشورهای خارجی از طریق فرهنگ، هنر و آموزش مرتبط است؛ فرایندی مؤثر که در آن فرهنگ یک ملت - از طریق تبادل دانش، ایده، اطلاعات، هنر و ... به منظور تقویت تفاهم متقابل به جهان بیرون عرضه می‌شود. همچنین از آنجا که دیپلماسی فرهنگی نه تنها موافقان، بلکه مخالفان خود را نیز هدف قرار می‌دهد می‌تواند بیشتر روی کشورهای اعمال شود که تصویری منفی‌تری از کشور مبدأ دارند. دولت باید این مبادله را به مثابه اولویت نخست سرمایه‌گذاری خود تعیین نماید. برخلاف این حقیقت که بازگشت سود آن به زمان زیادی نیاز خواهد داشت و در بهترین حالت نیز اندازه‌گیری میزان آن مشکل خواهد بود. (درخشه و غفاری، ۱۳۹۰: ۱۳)

ب) راهبرد رسانه‌ای (دیپلماسی عمومی همگانی)

مخاطبان این راهبرد، عامه مردم‌اند. بخش در خور توجهی از دیپلماسی عمومی کشورهای قدرتمند جهانی به این راهبرد اختصاص دارد که به معنای استفاده از رسانه‌ها به مثابه ابزاری در راستای تحقق اهداف و ارتقای منافع کشورهاست. این راهبرد که گاه دیپلماسی رسانه‌ای نیز نامیده می‌شود، نقش رسانه‌ها در سیاست خارجی و روابط دیپلماتیک میان کشورها را نشان می‌دهد و کمتر به تأثیر رسانه‌ها بر سیاست خارجی نظر دارد.

نظریه پخش

محققان در تعریف مفهوم پخش (اشاعه) معتقدند، پخش (اشاعه) عبارت است از: «فرایندی که بر طبق آن یک امر فرهنگی (یک نهاد یا یک اختراع فنی و جز آن) که علامت مشخصه

یک جامعه است، در جامعه دیگری که آن را به عاریت گرفته و مورد پذیرش قرار داده داخل می‌شود». (پانوف و پرون، ۱۳۸۴: ۹۴؛ شکوهی، ۱۳۷۷: ۱۱۲ - ۱۱۱) توصیه مهم نظریه پخش در نوآوری و نوشوندگی دائمی پیام‌های انقلاب اسلامی در عرضه نظر و اندیشه و نیز عمل است. با روشن شدن مفهوم صدور که در این مطالعه در قالب اشاعه یا پخش از آن یاد شده است، مشخص می‌شود که چرا نظریه پخش برای این تحقیق که مبتنی بر اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی در حج می‌باشد به عنوان چارچوب نظری مناسب‌تر می‌باشد. اصطلاح «صدور انقلاب» به عنوان ساخته امام خمینی و پرداخته استراتژیست‌های جمهوری اسلامی، به حقیقتی نظر داشت که از یک سو، انقلاب را مکلف به توجه به امور مسلمانان و مستضعفان جهان می‌نمود و از طرف دیگر، ایدئولوژی انقلاب را به دیگر کشورها به عنوان مدل جدیدی از تغییرات بنیادین صادر می‌نمود. اصل صدور انقلاب تا حد زیادی وظیفه دستگاه دیپلماسی انقلاب را مشخص می‌کرد؛ به طوری که تدوینگران قانون اساسی، روح اصل «صدور انقلاب» را در موادی از این قانون گنجانده‌اند. در اوایل انقلاب در چگونگی راهبرد صدور انقلاب، بحث‌های بسیاری مطرح بود تا اینکه امام خمینی، تکلیف این بحث‌ها را با تأکید بر «صدور معنوی انقلاب» یکسره کردند. از آن پس تا به حال، دولت‌ها کم و بیش، اصل صدور انقلاب را با استفاده از چهار استراتژی: «الگوسازی»، «تبلیغ و آگاه‌سازی»، «آموزش» و «حمایت از نهضت‌های آزادی‌بخش» در تعامل با دیگران، به ویژه در سطوح منطقه‌ای به پیش برده‌اند.

با این درک از صدور انقلاب و تأکید امام خمینی بر صدور معنوی انقلاب اسلامی، ساختار و قالب مناسبی که می‌تواند برای انتقال ارزش‌های جمهوری اسلامی به خارج از مرزها مدنظر قرارگیرد را می‌توان نظریه پخش دانست. نظریه پخش به دلیل ماهیت فرهنگی آن، قابلیت تفسیری یا توضیحی چشمگیری برای نشان دادن تأثیرات انقلاب اسلامی بر دیگر نواحی دارد. (Kuper, 1985: 203)

چارچوب نظری تحقیق

این نظریه که برگرفته از تئوری‌های روان‌شناسی اجتماعی است توسط هاگراسترنند مطرح گردیده است. در این چارچوب چند نوع پخش مطرح و مورد بررسی قرار گرفته است:

۱. پخش جابجایی: ^۱ پخش یک نوآوری یا یک عنصر از فرهنگ می‌باشد که لازمه آن انتقال فیزیکی فرد یا گروه حامل یک اندیشه است. (جردن و روانتری، ۱۳۸۰: ۱۶۲) این نوع پخش زمانی رخ می‌دهد که افراد و یا گروه‌های دارای یک ایده مخصوص، به طور فیزیکی از مکانی به مکان دیگر حرکت کنند و به این طریق ابداعات و نوآوری‌ها در سرزمین جدید گسترش می‌یابند. مذاهب با اعزام مبلغان مذهبی با پخش جابجایی، اشاعه یافته‌اند.
 ۲. پخش سلسله مراتبی: در این نوع از پخش، پدیده‌ها و نوآوری‌ها در قالب سلسله مراتب و از طریق توالی منظم دسته‌ها و طبقات منتقل و گسترش می‌یابد. ایده‌ها از یک «فرد مهم» به فرد دیگر و یا از یک مرکز شهری مهم به مرکز دیگر گسترش می‌یابد (Haggett, 1983: 305)
 ۳. پخش سرایتی یا واگیردار: در این نوع پخش، گسترش عمومی ایده‌ها بدون در نظر گرفتن سلسله مراتب صورت می‌گیرد؛ مانند اشاعه بیماری‌های مسری. (Ibid)
- دو نوع پخش سلسله مراتبی و سرایتی از نوع پخش‌هایی می‌باشند که دارای سرعت انتشار بالایی‌اند. در این دو نوع پخش، افکار، اندیشه‌ها و مفاهیم از سرزمین میزبان به سرزمین میهمان و جدید هجرت می‌کند و چون هجرت فیزیکی نیست، دارای سرعت انتشار بالایی‌اند. در واقع، هر دو پخش انبساطی ^۲ تلقی شده‌اند. (جردن و روانتری، ۱۳۸۰: ۱۶۰)
- هاگراسترنند نظریه‌پرداز این نظریه، شش عامل را در این نظریه کلیدی معرفی می‌کند.
۱. حوزه یا محیط جغرافیایی: این محیط می‌تواند محیط پذیرا همگرا یا محیط ناپذیرا واگرا باشد.
 ۲. زمان: می‌تواند به صورت مداوم و یا به حالت دوره‌های متمایز از یکدیگر و متوالی در نظر گرفته شود.
 ۳. موضوع پخش: ممکن است امراض و یا موضوعات فرهنگی نظیر اسلام‌گرایی، موزیک پاپ و یا شیوع مدهای لباس و یا فیزیکی فرهنگی نظیر مبارزات انقلابی و چریکی دهقانان روسیه، انقلابیون کوبا، جنگجویان ویتنامی و یا انقلاب اسلامی ایران باشد.
 ۴. مبدأ پخش: مکان‌هایی است که خاستگاه نوآوری‌ها و صدور پیام‌ها، ارزش‌ها و نوآوری‌ها می‌باشند.

1. Relocation diffusion.

2. Expansion diffusion.

۵. مقصد پخش: مکان‌هایی است که محتوای پخش یا جریان مداوم پخش به این مکان‌ها می‌رسد.

۶. مسیر حرکت پدیده‌ها و مجاری انتقال نوآوری از مبدأ به مقصد: فاصله جغرافیایی و فاصله اجتماعی اقتصادی مسئله مهم در ارتباط پدیده‌ها می‌باشد.

الگوی نظری مطالعه و مدل

در این مطالعه حج به عنوان مسیر، مجرا و ابزارهای پخش ارزش‌های انقلاب اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. البته با توجه به سیطره کشور عربستان بر این مکان و کنترل فرایند برگزاری حج، این مسیر نیز در قالب کشور مقصد مورد مطالعه قرار خواهد گرفت. هر چند عدم همراهی کشور عربستان با ارائه فضای باز در حج، زمینه بروز بسیار از پتانسیل‌های معرفتی و سیاسی و اجتماعی مسلمانان در موسم حج را از بین برده است؛ به نحوی که چندان پتانسیل بالفعلی در عرصه حج برای تعامل و همکاری بین مسلمانان باقی نمانده است. ولی با همه این تفاسیر، پتانسیل‌های بالقوه‌ای در این رابطه وجود دارد که برای اشاعه ارزش‌های اساسی مورد توجه در این مطالعه باید مورد استفاده قرار گرفته و از حالت بالقوه به بالفعل تبدیل گردد.

بنابراین در این راستا فرصت‌ها و تهدیداتی برای صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی وجود دارد، لذا آن دسته از توانایی‌ها، پتانسیل‌ها، ظرفیت‌ها و ابعاد حج که بتوان با کمک آنها ارزش‌های انقلاب اسلامی را اشاعه داد، تحت عنوان ظرفیت‌ها و فرصت‌های حج برای صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی در نظر گرفته شده‌اند. به عبارت دیگر، بهره‌گیری از فرصت‌ها و ظرفیت‌های حج به منظور تحکیم علایق دیگر مسلمانان به اهداف و ارزش‌های نظام جمهوری اسلامی ایران در موسم حج، فرصت‌های حج برای صدور انقلاب اسلامی می‌باشد. لذا در یک جمع‌بندی کلی از این مباحث می‌توان گفت دو حوزه برای طرح فرصت‌ها برای صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی وجود دارد که در ذیل به آنها اشاره شده است.

الف) فرصت‌های مبدأ اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی.

ب) فرصت‌های مقصد اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی.

علاوه بر مبدأ و مقصد به عنوان حوزه‌های مؤثر بر اشاعه، محتوای مورد اشاعه نیز دارای اهمیت می‌باشد. اما با توجه به اینکه مبدأ، ارائه‌کننده محتوا و مقصد، دریافت‌کننده و متعاقب

آن واکنش دهنده به این محتوای ارائه شده می‌باشد، لذا در این چارچوب هر یک از حوزه‌های مورد بررسی - مبدأ و مقصد - دارای ابعادی برای محتوای مورد اشاعه هستند. به دلیل اینکه تعیین حد و مرز در این رابطه بسیار مشکل و در مواردی غیر ممکن است لذا به طور کلی برای هر یک از حوزه‌های ارائه کننده و دریافت کننده دو بعد در نظر گرفته شده است: یک بعد تأکید بر حوزه معرفتی و اطلاع‌رسانی دارد و بعد دیگری مباحث اجتماعی، سیاسی و فرهنگی را در قالب یک مجموعه مورد تأکید قرار داده است که از آن به طور اجمال به بعد اجتماعی یاد شده است که درون خود به سه حوزه سیاست، فرهنگ و اجتماع تقسیم می‌شود.

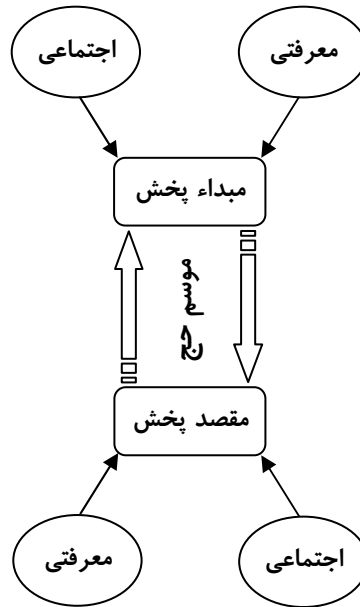
بعد معرفتی و اطلاع‌رسانی

منظور از بعد معرفتی و اطلاع‌رسانی حج، استفاده بهینه از ظرفیت‌های روشنگرانه حج می‌باشد. این ظرفیت‌ها موجب اطلاع صحیح مسلمانان از نقاط فرصت، ضعف، قوت، مشکلات و نیازهای خود می‌شود. بی‌شک ظرفیت‌های روشنگرانه در حج به عنوان قدرت نرم مسلمانان می‌تواند محسوب شود. در دنیایی که اطلاعات نقش اول را در زندگی سیاسی و اجتماعی افراد بازی می‌کند، حج می‌تواند محل بسیار مناسبی برای تبادل اطلاعات مسلمانان باشد. از این‌رو، منظور از ظرفیت‌های روشنگرانه حج، ظرفیت‌هایی است که موجب اطلاع صحیح مسلمانان از نقاط فرصت، ضعف، قوت، مشکلات و نیازهای مسلمانان نیازمند در حج می‌شود.

بعد اجتماعی

مراد از بعد اجتماعی، محتوای ارائه شده در حج، بررسی موضوعات مرتبط با حوزه فرهنگ، سیاست و موضوعات اجتماعی درون جامعه می‌باشد. از جمله آنها می‌توان به نگرانی دولت مقصد از کنش‌های دولت‌های مبدأ اشاره کرد. همچنین عقد پیمان‌های بین‌المللی، منطقه‌ای و اعمال محدودیت‌ها یا تأسیس نهادها در راستای مقابله را می‌توان واکنش دولت‌های مقصد در پاسخ به اقدامات دولت‌های مبدأ دانست. یا اقدامات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی که دولت‌های مقصد برای مشروعیت‌بخشی به اقدامات خود انجام می‌دهند را نیز می‌توان از آن جمله دانست. تأکید بر اشتراکات، ایجاد زمینه تعامل و اجازه حضور محصولات فرهنگی، رفت و آمد آسان و بدون محدودیت یا تأکید بر مسائل قومی، نژادی و ملی و برانگیختن تعصبات و دیگر موضوعات را می‌توان از جمله مباحث مطرح در بعد اجتماعی دانست.

مدل پیشنهادی تحقیق:

بررسی پیشینه تحقیق

علی‌رغم گذشت بیش از سه دهه از پیروزی انقلاب اسلامی و خیل انبوه نوشته‌ها، تحقیق‌ها، آثار متنوع اعم از کتاب‌ها، مقالات علمی، مصاحبه‌ها، سخنرانی‌ها و کنفرانس‌ها هنوز تبیین و تحلیل جامع و قابل قبولی در رابطه با فرایند صدور انقلاب اسلامی از دریچه حج با لحاظ به کشف و بررسی مهم‌ترین فرصت‌های حج برای صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی از منظر روحانیون کاروان‌ها، متخصصین بعثه و مبلغین (زبان‌دانان) که ارتباط مستقیم با این موضوع دارند در قالب پرسشنامه وجود ندارد و ابعاد و زوایای تاریک و ناشناخته این موضوع بیش از نقاط مکشوف آن است. منابع موجود در چند دسته تقسیم قابل ارزیابی می‌باشد:

الف) دسته‌ای از این منابع به صرف موضوع حج می‌پردازند که به دلیل فقدان مبانی نظری و مدل نظری علمی به توصیف کارکردها، خصوصاً ابعاد سیاسی - اجتماعی حج اکتفا کرده‌اند و به صدور انقلاب اسلامی از طریق حج با توجه به چارچوب نظری خاص نمی‌پردازد. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به کتاب آیت‌الله جوادی آملی با عنوان «جرعه‌ای از صهبای حج» اشاره کرد که ابعاد و کارکردهای گوناگون فردی، سیاسی - اجتماعی حج را مورد بررسی قرار داده است. (جوادی آملی، ۱۳۸۴)

ب) دسته‌ای دیگر از منابع به فرایند صدور انقلاب اسلامی با توجه به فرصت‌ها و چالش‌های صدور می‌پردازند. این دسته از منابع گرچه بعضاً با مبانی نظری متقن و مدل نظری علمی همراه هستند اما یا اصلاً به فرایند صدور انقلاب اسلامی از دریچه حج پرداخته‌اند و یا در حد بسیار محدودی به حج پرداخته‌اند. برای مثال علی فلاح‌نژاد، در پژوهشی با عنوان «سیاست صدور انقلاب اسلامی»، به بررسی بنیادهای نظری صدور انقلاب در اسلام، سیاست صدور انقلاب اسلامی، ابزارهای صدور انقلاب اسلامی، سیر تاریخی صدور انقلاب اسلامی و عوامل و موانع صدور انقلاب اسلامی پرداخته است. (فلاح‌نژاد، ۱۳۸۴)

همچنین است، کتابی با عنوان *نهضت‌های اسلامی و انقلاب اسلامی* که توسط دکتر کلیم

صدیقی تألیف و توسط جناب سید هادی خسرو شاهی ترجمه شده است. (صدیقی، ۱۳۸۶)

ج) یکی از مهم‌ترین پژوهش‌هایی که در این زمینه انجام گرفته است، پایان نامه کارشناسی ارشد آقای بهمن مهربان پهمدانی تحت عنوان «انقلاب اسلامی ایران و مسئله حج» می‌باشد. (مهربان پهمدانی، ۱۳۸۳) این پژوهش از معدود پژوهش‌هایی است که اختصاصاً به صدور انقلاب از طریق حج پرداخته است ولی به صورت سطحی به بحث صدور انقلاب اسلامی از طریق حج پرداخته و رویکردها و نوآوری این پژوهش که مبتنی بر تبیین شاخصه‌های حج ابراهیمی و تبیین فرصت‌های حج برای صدور انقلاب اسلامی به صورت پیمایشی است را ندارد.

روش‌شناسی مطالعه

در هر حال برای جمع‌آوری اطلاعات لازم به منظور شناسایی فرصت‌های صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی، از روش پیمایشی^۱ (کرلینجر، ۱۳۷۶: ۶۵) استفاده شده است. با این هدف که فرصت‌ها در حوزه حج به تفکیک مورد شناسایی قرار گیرد و تصویری کلی از فرصت‌ها و ساختارهای موجود در این رابطه مشخص شود که به عنوان منابع تحقیق یا عدم تحقق حج ابراهیمی مطرح هستند.

داده‌های این تحقیق در اردیبهشت و خرداد ماه ۱۳۹۳ با بهره‌گیری از نمونه‌گیری تصادفی جمع‌آوری شده است. (سرائی، ۱۳۷۲: ۱۴) در این راستا ابتدا اقدام به شناسایی کارشناسان و روحانیان کاروان‌ها گردید که از بانک اطلاعاتی بعثه مقام رهبری سود

1. Survey.

جسته شده است. سپس از میان افراد منتخب با توجه به تعداد حجم نمونه، اقدام به گزینش تصادفی نمونه‌ها گردید. در ضمن یادآور می‌شود محاسبه حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران، ۲۷۸ نمونه برآورد گردید.

با این چشم‌انداز ابتدا به بررسی دیدگاه‌های افراد ذی‌نفوذ در این زمینه از جمله امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای پرداختیم و در این راستا توجه شده که صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی چگونه باید صورت پذیرد. در پاسخ به این سؤال به یک مجموعه از متغیرهایی از قبیل سن، سواد، سمت و تعداد تشریف به حج و غیره برخورد کردیم که به زعم محقق می‌توانستند در تعیین دیدگاه‌های پاسخگویان تأثیرگذار باشند.

سپس با توجه به شیوه‌های اجرایی تحقیق از پرسشنامه نیمه باز به عنوان ابزار جمع‌آوری داده‌ها استفاده کردیم و در این راستا پرسشنامه‌ای در بدو امر با ۵۰ سؤال تدوین شد که طی آزمون‌های متعددی پرسشنامه با ۲۳ سؤال صورت نهایی پیدا کرد. بعد از گذران این مراحل، برای مشاهده صحت سنجش ابزار اندازه‌گیری و مناسبت ابزار با آنچه مورد اندازه‌گیری است، به تعیین این مسئله پرداخته که این ابزار تا چه اندازه در فرایند اندازه‌گیری از دقت لازم برخوردار است و تا چه اندازه قادر است چیزی را اندازه‌گیری کند که باید اندازه‌گیری نماید؛ یعنی به مسئله اعتبار و روایی ابزار اندازه‌گیری مان توجه کردیم.

بدون شک نتایج تحقیق به اعتبار و روایی مقیاس‌هایی که در آن تحقیق به کار رفته است، بستگی دارد. بدین منظور سعی شده سنجه‌های مورد استفاده در این تحقیق، سنجه‌های معتبر و پایایی باشند.

الف) اعتبار تحقیق

در تحقیق حاضر برای بررسی اعتبار مقیاس‌های پرسشنامه از اعتبار صوری، بهره گرفته شده است. بدین منظور پرسشنامه طراحی شده با تعاریف نظری و عملیاتی هر متغیر در اختیار داورانی از اساتید دانشگاه معارف، کارشناسان و مدیران بعثه رهبری و سایر اساتید خبره در این حوزه قرار گرفت و با لحاظ کردن نظرات داوران در حوزه‌های مختلف، پرسشنامه نهایی طراحی شد. از دیدگاه داوران تقریباً تمامی گویه‌های طراحی شده برای مقیاس‌های پرسشنامه از اعتبار بالایی برخوردار بودند.

ب) پایایی تحقیق

برای بررسی پایایی مقیاس‌های به کار رفته از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. در جدول ذیل نتیجه به دست آمده برای سؤالات این تحقیق آورده شده است.

جدول ضریب آلفای کرونباخ سنجش‌های تحقیق		
تعداد سؤالات	ضریب آلفای کرونباخ مبتنی بر داده‌های استاندارد شده	ضریب آلفای کرونباخ
۵۸	۰.۸۴۸	۰.۸۴۲

نتایج آزمون آلفای کرونباخ نشان می‌دهد پرسشنامه محقق از همبستگی درونی خیلی خوبی برای انجام این تحقیق برخوردار می‌باشد.

در تحلیل پاسخ‌های ارائه شده به سؤالات که در پرسشنامه مطرح شده بود از برنامه SPSS استفاده شود. سپس با توجه به متغیرهای منظور شده در پیکره این تحقیق، سعی شد تا کم و کیف وضعیت متغیرهای زمینه‌ای و گویه‌های مورد بررسی نسبت به یکدیگر بررسی شود و نهایتاً برای سنجش کفایت اطلاعات و مشاهده رابطه بین متغیرها با توجه به سطح سنجش آنها از مضامین آماری متناسب مثل کای اسکوئر استفاده گردید. بعد از گذر از این مراحل، محقق با شناسایی پاسخگویان در یک بستر زمانی یک ماهه، پاسخ سؤالات را گردآوری کرد.

شرح مفاهیم اصلی تحقیق

الف) فرصت‌های صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی

آن دسته از توانایی‌ها، پتانسیل‌ها، ظرفیت‌ها و ابعاد حج که بتوان با کمک آنها ارزش‌های انقلاب اسلامی را اشاعه داد، تحت عنوان ظرفیت‌ها و فرصت‌های حج برای صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی در نظر گرفته شده‌اند. به عبارت دیگر، بهره‌گیری از فرصت‌ها و ظرفیت‌های حج به منظور تحکیم علایق دیگر مسلمانان به اهداف و ارزش‌های نظام جمهوری اسلامی ایران در موسم حج، فرصت‌های حج برای صدور انقلاب اسلامی می‌باشد.

ب) ارزش‌های انقلاب اسلامی

منظور از ارزش‌های انقلاب اسلامی مجموعه رفتارهایی است که نظام جمهوری اسلامی

ایران انتظار دارد دیگر مسلمانان آن را بپذیرند و مورد قبول اذهان عمومی واقع شود. به عبارت دیگر، ارزش‌های انقلاب اسلامی، مجموعه پنداشت‌هایی است که مورد پسند و مقبول نظام جمهوری اسلامی ایران می‌باشد، که عبارتست از:

- خواهان استقلال همه جانبه دنیای اسلام؛
- ظلم‌ستیزی؛
- عدالت‌خواهی؛
- طرد نظام سلطه در جهان؛
- حمایت از مبارزه حق‌طلبانه مستضعفین؛
- خواهان سعادت انسان در کل جامعه بشری؛
- ائتلاف و اتحاد ملل مسلمان و وحدت جهان اسلام؛
- دفاع از حقوق مسلمانان جهان؛
- تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمانان؛
- نفی هرگونه ستمگری و ستم‌کشی؛
- نفی هرگونه سلطه‌گری و سلطه‌پذیری؛
- عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر؛
- طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب؛
- نفی و اجتناب از پیمان‌هایی که موجب سلطه بیگانه بر منابع طبیعی و اقتصاد و فرهنگ مسلمانان می‌گردد؛
- روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیر محارب؛
- صداقت و وفای به عهد در معاهدات بین‌المللی؛
- نفی حرکت‌های نظامی‌گرایانه برای صدور انقلاب اسلامی.

ج) کارشناسان حج

با توجه به اینکه روحانیون کاروان‌ها و کارشناسان بعثه مقام معظم رهبری بیشترین ارتباط مستقیم با این موضوع دارند، بنابراین مناسب‌ترین اشخاصی که در این زمینه می‌توانند نظر کارشناسی و دقیق بدهند این افراد می‌باشند.

د) حج

آئینی عبادی و سیاسی است که در سه بعد قابل بررسی است و مراد از حج در پژوهش، حجی است با ابعاد سه‌گانه مذکور؛ یعنی فقط بُعد ظاهری، آداب و اوامر و نواهی حج بدون توجه به اسرار حج. به بیان دیگر حج از یک سری اصول و قواعد دقیق فقهی تبعیت می‌کند که از دیدگاه مسلمانان، همان شروط الهی و مکتبی است که هیچ فرد، یا گروه و یا ملتی در هیچ یک از مراحل تاریخ و در هیچ نقطه‌ای از نقاط زمین حق ندارد آن را تغییر دهد (ضبیقه و دانش، ۱۳۸۰: ۱۶)

بعد عرفانی و عبادی که همان بعد باطنی و عرفانی حج می‌باشد. یعنی بعدی که باعث اثرپذیری، معنویت‌گرایی و منجر به تحول باطنی در خود فرد و اجتماع پیرامونی حج‌گذار می‌شود.

بعد سیاسی - اجتماعی، یعنی بعد غیر فردی حج در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاست‌گذاری را دارا باشد.

یافته‌های تحقیق

یافته‌های تحقیق به طور دقیق و مبسوط توصیف گردیده؛ زیرا این مطالعه مبانی اکتشافی داشته و درصدد شناسایی فرصت‌های موجود بر سر راه انتقال ارزش‌های انقلاب اسلامی در حج است. لذا گویه‌های پرسشنامه که هر کدام حاکی از وجود یک فرصت در حوزه صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی هستند به طور دقیق مورد بررسی قرار گرفته و در صورت نیاز توضیحات لازم در این رابطه مطرح گردیده است.

ویژگی‌های جمعیت نمونه

یافته‌ها نشان می‌دهد از ۲۷۸ نفر از کسانی که حجم نمونه این تحقیق را شکل دادند و مورد مصاحبه قرار گرفتند، ۱۸ درصد زن بودند و ۸۲ درصد شامل مردان می‌شدند. میانگین و میانه سنی ۴۱/۵ سال بود. کوچک‌ترین پاسخگو ۲۴ سال و بزرگ‌ترین آنها ۶۲ سال سن داشته است. در رابطه با وضعیت توزیع سنی پاسخگویان باید گفت بیش از یک سوم از پاسخگویان در گروه‌های سنی بین ۴۰ تا ۴۴ سال قرار داشته و همچنین حدود یک سوم پاسخگویان در گروه‌های سنی کمتر از ۴۰ سال و حدود یک سوم دیگر در گروه‌های سنی بالاتر از ۴۵ سال قرار می‌گرفتند. مضافاً آنکه ۱۵ درصد آنها مجرد و ۸۵ درصد آنها متأهل بودند.

وضعیت تحصیلی افراد نشان می‌داد ۱/۴ درصد از پاسخگویان دارای مدرک دیپلم، به همین میزان دارای مدرک فوق دیپلم، ۳/۲۰ درصد لیسانس، ۲/۳۱ درصد فوق لیسانس، ۸/۲۶ درصد دکتری و ۸/۱۸ درصد دارای تحصیلات حوزوی بوده‌اند. دیگر آنکه، به طور کلی رشته تحصیلی حدود نیمی (۴/۵۰ درصد) از پاسخگویان علوم انسانی، ۸/۱۵ درصد حوزوی و حدود ۸/۳۳ درصد نیز با فراوانی‌های پائین دارای رشته‌های تحصیلی فنی و حوزه پزشکی اعلام شده است. ۸/۵۲ درصد از پاسخگویان عضو هیئت علمی دانشگاه یا مدرس حوزه یا معلم بوده‌اند. بقیه پاسخگویان دارای مشاغل مختلف می‌باشند که به دلیل پراکندگی زیاد از ذکر آنها خودداری شده است. میانگین تعداد تشریف به حج واجب ۵ بار و میانگین تعداد تشریف به حج عمره ۷ بار اعلام شده است.

بررسی رابطه بین دیدگاه‌های پاسخگویان و متغیرهای زمینه‌ای

در این قسمت در بررسی رابطه بین فرصت‌ها و متغیرهای زمینه‌ای تحقیق از آزمون کای اسکوئر استفاده شده است تا امکان تحلیل بیشتر فرصت‌های مطرح شده در این رابطه فراهم گردد.

نتایج آزمون کای اسکوئر نشان می‌دهد بین زنان و مردان مورد مطالعه از نظر نوع دیدگاهشان نسبت به فرصت‌های موجود در حج تفاوت وجود ندارد. همچنین نتایج آزمون فوق نشان می‌دهد $(P = 0.001, df = 30, \chi^2 = 60.674)$ دیدگاه پاسخگویان مستقل از سن آنان نمی‌باشد به عبارت دیگر بین نوع دیدگاه آنها در رابطه با فرصت‌های موجود در حج و سن، تفاوت معنادار وجود دارد. نیز نتایج آزمون نشان می‌دهد $(P = 0.001, df = 30, \chi^2 = 60.674)$ دیدگاه پاسخگویان، مستقل از سطح تحصیلات آنان نمی‌باشد؛ یعنی بین نوع دیدگاه آنها و سطح تحصیلات آنان تفاوت معنادار وجود دارد. از سوی دیگر، دیدگاه پاسخگویان به تفکیک رشته تحصیلی نشان می‌دهد $(P = 0.001, df = 1, \chi^2 = 6.71)$ دیدگاه پاسخگویان، مستقل از رشته تحصیلی آنان نمی‌باشد. به عبارت دیگر بین نوع دیدگاه آنها و رشته تحصیلی آنان تفاوت معنادار وجود دارد. همچنین از نظر تفکیک گرایش تحصیلی، $(P = 0.001, df = 2, \chi^2 = 3.34)$

دیدگاه پاسخگویان، مستقل از گرایش تحصیلی آنان نمی‌باشد؛ یعنی بین نوع دیدگاه آنها و گرایش تحصیلی آنان تفاوت معنادار وجود دارد.

دیدگاه پاسخگویان به تفکیک وضعیت تأهل آنان نشان می‌دهد ($x^2 = 1/547$)، $df = 1$ ($P = 0.214$) دیدگاه پاسخگویان مستقل از وضعیت تأهل آنان می‌باشد. به عبارت دیگر بین نوع دیدگاه آنها و وضعیت تأهل آنان یا به عبارت دیگر مجرد یا متأهل بودنشان تفاوت معنادار وجود ندارد. با عنایت به اینکه تعداد پاسخگویان مجرد نسبت به پاسخگویان متأهل کمتر بوده است، پاسخ‌ها به سمت موافق، بی‌نظر و مخالف سوق پیدا کرده است و این وضعیت، هم برای مجردها و هم برای متأهل‌ها صادق است؛ لذا دیدگاه آنها تحت تأثیر وضعیت تأهل آنها نبوده است و از حیث نوع شغل نشان می‌دهد ($x^2 = 7/733$)، $df = 2$ ($P = 0.005$) دیدگاه پاسخگویان، مستقل از نوع شغل آنان نمی‌باشد. به عبارت دیگر بین نوع دیدگاه آنها و شغل آنان تفاوت معنادار وجود دارد.

از نظر تعداد حضورشان در حج واجب نشان می‌دهد ($x^2 = 1/158$)، $df = 4$ ($P = 0.691$) دیدگاه پاسخگویان، مستقل از تعداد حضورشان می‌باشد؛ یعنی بین نوع دیدگاه آنها و تعداد حضور آنها تفاوت معنادار وجود ندارد و به تفکیک تعداد حضورشان در حج عمره نشان می‌دهد ($x^2 = 1/041$)، $df = 4$ ($P = 0.839$) دیدگاه پاسخگویان، مستقل از تعداد حضورشان می‌باشد. بنابراین بین نوع دیدگاه آنها و تعداد حضور آنها تفاوت معنادار وجود ندارد. از نظر تعداد سمت و عنوان تشریفشان نشان می‌دهد ($x^2 = 2/071$)، $df = 1$ ($P = 0.993$) دیدگاه پاسخگویان، مستقل از سمتشان در حج می‌باشد لذا بین نوع دیدگاه آنها و عنوان سمت آنها تفاوت معنادار وجود ندارد. بررسی‌هایی محتوایی نشان می‌دهد با عنایت به اینکه هم روحانیون کاروان‌ها و هم کارشناسان به طور گسترده در جریان کلیه فعالیت‌های صورت گرفته در فرایند حج هستند لذا به نوعی یک همگرایی در بین آنها به منظور شناسایی فرصت‌های موجود در حج وجود دارد.

بنابراین می‌توان گفت متغیرهای انتسابی از قبیل جنس، سن و ... چندان تأثیری در تفاوت دیدگاه پاسخگویان نداشته و به عبارتی، دیدگاه پاسخگویان، مستقل از این ویژگی‌ها بوده است. اما در رابطه با متغیرهای اکتسابی مانند تحصیلات، گرایش تحصیلی، جایگاه شغلی و ...

باید خاطر نشان کرد که این ویژگی‌ها در دیدگاه پاسخگویان تأثیرگذار بوده‌اند و به بیانی آماری، دیدگاه پاسخگویان، مستقل از متغیرها و ویژگی‌های اکتسابی نبوده‌اند.

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق

آنچه در گام اول می‌توان نتیجه گرفت این است که موضوع بررسی فرصت‌ها یک موضوع کاملاً قابل شناسایی در چارچوب روش‌های علمی بوده و نتایج استخراج شده نیز مؤید این موضوع است. اینکه محقق بر این موضوع تأکید دارد، بدین دلیل است که اگر کارشناسان به طور مستمر اقدام به شناسایی فرصت‌ها نمایند و افراد، گروه‌ها و سازمان‌های ذی‌نفع را در این راستا توانمند نسازند، نتیجه‌ای عاید و حاصل نخواهد شد. یکی از این ذی‌نفعان، زائران حاضر در حج می‌باشند. نتایج در حال حاضر نشان می‌دهد رفتار زائران ایرانی به جای اینکه فرصت برای صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی و در راستای تبیین ارزش‌های انقلاب اسلامی باشد، به تهدیدی برای تولید ذهنیت‌های منفی در رابطه با ایران و ایرانی تبدیل شده است.

اگر در قالب چارچوب نظری و با تأکید بر اندیشه امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای به تبیین موضوع پردازیم، این نکته در اندیشه آنها همواره برجسته بوده است که صدور انقلاب اسلامی باید در قالب صدور معنوی باشند نه فیزیکی؛ به عبارتی باید صدور در قلب‌ها و اندیشه‌ها صورت بگیرد. لذا آنچه از جمهوری اسلامی به طور کلی و ایرانیان به طور جزئی صادر می‌شود باید در این قالب و ساختار باشد؛ هر چند استکبار جهانی و مخالفین با اندیشه انقلاب اسلامی همواره تلاش کرده‌اند از اثرگذاری آن بکاهند، اما اگر در نتایج تحقیق توجه بیشتری صورت گیرد، نشان می‌دهد که هرچند فرصت‌ها از جایگاه خوبی برای صدور ارزش‌های انقلاب برخوردارند ولی یکی از محوری‌ترین این فرصت‌ها که رفتار زائر ایرانی در حج است و نمودی از فضای داخلی ایران را در اختیار زائران سایر کشورها قرار می‌دهد از جایگاه مناسبی برخوردار نیست؛ لذا لازم است تمامی نهادهای مسئول از زمانی که یک ایرانی وارد عرصه اجتماعی می‌شود تا به عنوان یک فرد تأثیرگذار در اجتماع جایگاه شهروندی و هویت ملی پیدا می‌کند بر هم‌سویی رفتار ایرانیان و اندیشه و ارزش‌های انقلاب تأکید کنند؛ زیرا نتایج یافته‌ها حاکی از عدم موفقیت در این

حوزه می‌باشد. هر چند که این عدم موفقیت به طور کامل یا صددرصدی نیست. همچنین نتایج نشان می‌دهد درصد بسیار بالایی از پاسخگویان ایجاد کرسی پاسخگویی به شبهات زائران کشورهای اسلامی در موسم حج را فرصتی اساسی دانسته‌اند. فعال شدن شبکه‌های برون مرزی، برگزاری کنگره حج در ایران قبل از برگزاری موسم حج و با میزبانی اندیشمندان و نخبگان کشورهای اسلامی و به خصوص اندیشمندان کشورهای هم‌سو با آرمان‌های انقلاب، بهره‌گیری از رسانه‌های کشورهای اسلامی اعم از صوتی، تصویری، مکتوب و مجازی قبل از حج، بسترسازی برای ارائه مقاله و مصاحبه با نشریات کشورهای اسلامی و ترجمه آثار ایرانی به زبان‌های رایج کشورهای اسلامی و معرفی آنها در حج، توجه به اشتراکات آئینی، شناسایی، جذب، آموزش، ساماندهی و به کارگیری زائران نخبه ایرانی، اعزام زبان‌دان متخصص داخلی، تأکید و توجه به مسلمان بودن زائران از هر قوم و ملیت از طرف زائران و مسئولان ایرانی، آموزش زائران ایرانی و متخلق نمودن آنها به رفتارهای اسلامی، ارتباط چهره به چهره با زائر ایرانی با زائر غیر ایرانی، توزیع کتاب و محصولات چند رسانه‌ای را نیز از جمله فرصت‌هایی دانسته‌اند که اندکی تأمل در این عناوین نشان می‌دهد صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی صرفاً از طریق نرم‌افزاری قابل تحقق است و بخشی از این عناوین در حال حاضر به شیوه‌های مختلفی در حال انجام است که بعد از بررسی مجدد لازم است در قالب یک برنامه مدون مورد بازنگری قرار گرفته و یا بر میزان فعالیت آنها افزوده شود.

به طور کلی در یک جمع‌بندی فراگیر می‌توان گفت فرصت‌های موجود در حج برای صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی، بیشتر نرم‌افزاری بوده و لازم است تمهیداتی در این زمینه فراهم گردد و این خود یک نوع پتانسیل برای افزایش دامنه فعالیت‌ها و حجم آنها می‌باشد. همچنین بر اساس نتایج این مطالعه کاهش سوء تفاهمات و کاهش تنش‌هایی سیاسی در سطح گسترده‌ای می‌تواند تهدیدهای را از بین برده و زمینه افزایش فرصت‌ها را فراهم نماید.

به هر حال با توجه به جزئیاتی که گذشت، حدود ۲۸ عنوان فرصت در حج شناسایی گردید اما آنچه قابل توجه است اینکه یک نوع توافق بر سر این عناوین وجود دارد؛ هرچند در مواردی،

فرصت‌های برشمرده شده از دیدگاه پاسخگویان بیشتر تهدید تلقی شده‌اند و در مواردی دیگر، تهدیدهای برشمرده شده توسط محقق را فرصت ارزیابی نموده‌اند. از جمله این موارد می‌توان به رفتار زائران ایرانی اشاره نمود که محقق تحت عنوان فرصت معرفی کرده ولی نتایج نشان می‌دهد که بیشتر از اینکه فرصت باشد، در حال حاضر تهدید به حساب می‌آید.

بنابراین بر اساس بررسی فرصت‌ها می‌توان این گونه بیان نمود که مبدأ، یا همان ایران اسلامی و دست‌اندرکاران بعثه و زائران، جایگاه ویژه‌ای در فرایند اشاعه بر عهده دارند و آنچه باعث شده است که مقصد اشاعه به نوعی از حساسیت در رابطه با اقدامات مبدأ پخش برسد را می‌توان سوء مدیریت‌ها و عدم آموزش‌های کافی برای دست‌اندرکاران و زائرین دانست. به هر حال هر مبدأ پخش بر اساس سیاست‌هایی مشخص رفتار می‌نمایند که زمینه عکس‌العمل‌های مقصد را به همراه دارد. در این مطالعه نیز یافته‌ها نشان می‌دهد که عربستان به عنوان مقصد اولیه پخش به شدت تحت تأثیر اقدامات مبدأ پخش، یعنی ایران بوده و این مطلب به این مفهوم است که اگر مقصد پخش متناسب با رفتار مبدأ عکس‌العمل نشان می‌دهد هر چند که برنامه‌هایی برای جامعه خود در سطح کلان برای مقابله دارد، ولی در سطح خرد و در زمان موسم حج، عربستان به شدت تحت تأثیر رفتار ایران می‌باشد. لذا اگر مبدأ پخش در قالب یک برنامه مدون و سنجیده و با برنامه‌ریزی عمل نماید، برخی از تهدیدهای موجود، علاوه بر اینکه تهدید نیستند، به فرصت نیز تبدیل خواهد شد؛ زیرا در صورت کاهش حساسیت‌های کشور عربستان نسبت به حجاج و عوامل حج کشور ایران فضای اجتماعی برای فعالیت و ارتباط بیشتر برقرار خواهد شد.

از طرف دیگر، حساسیت شدید کشور عربستان، محتوای پیام را نیز تحت تأثیر قرار داده و با هر نوع اقدامی از طرف ایران به منظور پیشگیری از یک حرکت تبلیغی جلوگیری به عمل می‌آورند. لذا هر چند پخش جابجایی از اثرگذاری برخوردار است، ولی با وضعیت و نگرانی‌های عربستان و کشورهای مسلمان در مورد کشور ایران، شایسته است مبدأ اولیه پخش به طور موقت و در یک محدوده زمانی تعریف شده کم‌رنگ شده و پیام‌ها به مبدأهای ثانویه منتقل شده و از این طریق جریان یابد.

نتایج مطالعه در این رابطه حاکی از همسویی پاسخگویان با این موضوع است؛ زیرا بالای

۸۰ درصد از پاسخگویان با برگزاری همایش، جذب مبلغ و تلاش برای آگاهی زائران کشورهای هم‌سو در جهت ایجاد فرصت موافق بوده‌اند. لذا در وضعیت موجود پخش سلسه‌مراتبی که باعث انتقال مبدأ اولیه پخش به مبدأ ثانویه و انتقال و اشاعه پیام از این منطقه می‌شود و پخش سرایتی که شناسایی مبدأ اشاعه در نگاه‌های اولیه، قابل شناسایی نیست به همراه مدیریت کاهش سوء برداشت مسئولین عربستان و ایجاد امنیت، زمینه کاهش تهدیدها و افزایش فرصت‌ها را فراهم می‌آورد.

نتیجه

یافته‌های جدول نشان می‌دهد در تمامی مقوله‌هایی که تحت عنوان فرصت‌های مطرح در حج برای صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی، مطرح و مورد بررسی قرار گرفته‌اند به استثنای رفتار فعلی زائرین ایرانی که حدود ۳۸ درصد از پاسخگویان آن را فرصتی برای صدور دانسته‌اند، در بقیه موارد، بیش از ۶۰ درصد از پاسخگویان این موارد را ظرفیت و فرصت صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی دانسته‌اند. یافته‌ها همچنین مؤید این مطلب است که باید سطح آگاهی زائرین به طور خاص و مسلمانان کشورهای اسلامی را به طور عام در رابطه با ارزش‌های مورد تأکید اسلام افزایش داده و اطلاعات لازم را از ایجاد کرسی‌های رفع شبهه یا راه‌اندازی و فعال نمودن رسانه در عرصه بین‌الملل در اختیار مسلمانان قرار داد. اینکه بسترسازی‌های لازم صورت گیرد تا کنگره‌هایی با موضوعات حج و جهان اسلام هر ساله در ایران یا کشورهای اسلامی برگزار شود و همچنین اطلاعات مکتوب و مجازی به طور گسترده در اختیار مسلمانان قرار گیرد را می‌توان محور مورد تأکید قرار داد و به عبارتی از فرصت‌های دارای اولویت در عرصه حج دانست.

منابع و مأخذ

۱. امیراحمدی، هوشنگ، ۱۳۷۶، «گزارش سمینار اسلام سیاسی و غرب»، ماهنامه اسلام و غرب، شماره پنجم و ششم.
۲. برزگر، ابراهیم، ۱۳۸۲، «نظریه پخش و بازتاب انقلاب اسلامی»، پژوهش حقوق و سیاست، ش ۸، سال پنجم، بهار و تابستان.

۳. پانوف، میشل و میشل پرون، ۱۳۸۶، فرهنگ مردم‌شناسی، ترجمه علی اصغر عسکری خانقاه، تهران، انتشارات ویس.
۴. پروانه، محمود، ۱۳۸۷، *الگوی جهان‌گرایی اسلامی در اندیشه سیاسی امام خمینی*، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۵. پورنجاتی، احمد، ۱۳۷۸، «نگرش سیستمی و جهانشمول در پیام‌های حج امام خمینی»، *فصلنامه میقات حج*، ج ۳۰، نشر مشعر، زمستان.
۶. جردن، تری و لستر روانتری، ۱۳۸۰، *مقدمه‌ای بر جغرافیای فرهنگی*، ترجمه سیمین تولائی و محمد سلیمانی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و ارتباطات.
۷. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۴، *جرعه‌ای از صهبای حج*، تهران، مرکز نشر اسراء.
۸. حاحیانی، ابراهیم، ۱۳۹۱، *حج: تجلی عمومیت و کانون دیپلماسی فرهنگی جهان اسلام*، تهران، مجمع تشخیص مصلحت نظام.
۹. خامنه‌ای، سید محمد، ۱۳۷۱، *حج از نگاه حقوق بین‌الملل*، تهران، کیهان.
۱۰. درخشه، جلال و مصطفی غفاری، ۱۳۹۰، «دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام، فرصت‌ها، اقدامات، اولویت‌ها و دستاوردها»، *مطالعات فرهنگ - ارتباطات* (نامه پژوهش فرهنگی سابق)، سال دوازدهم، شماره شانزدهم، زمستان.
۱۱. زنجانی، عمید، ۱۳۶۷، *انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن*، تهران، نشر کتاب سیاسی.
۱۲. سبحانی، جعفر، ۱۳۷۸، *آیین وهابیت*، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۱۳. سرائی، حسن، ۱۳۹۱، *مقدمه‌ای بر نمونه‌گیری در تحقیق*، تهران، سمت.
۱۴. شکوهی، حسین، ۱۳۷۷، *اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا*، تهران، گیتاشناسی، چاپ نهم.
۱۵. شنومی، امان‌الله، ۱۳۸۸، «تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر تحولات سیاسی منطقه قفقاز»، *علوم سیاسی*، شماره چهل و هشتم، سال دوازدهم.
۱۶. صدیقی، کلیم، ۱۳۸۶، *نهیضت‌های اسلامی و انقلاب اسلامی*، ترجمه سید هادی خسروشاهی، تهران، اطلاعات.
۱۷. ضیقه، حسن و موسی دانش، ۱۳۸۰، «پدیده حج از دیدگاه جامعه‌شناختی»، *فصلنامه میقات حج*، ج ۳۸، نشر مشعر، زمستان.

۱۸. فرزندی اردکانی، عباسعلی، ۱۳۸۶، «مبانی نظری صدور انقلاب از منظر امام خمینی، چرایی، اهمیت، ضرورت صدور انقلاب»، پژوهشنامه متین.

۱۹. فلاح‌نژاد، علی، ۱۳۸۴، *سیاست صدور انقلاب اسلامی*، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

۲۰. قشقاوی، حسن، ۱۳۸۹، «دیپلماسی عمومی»، در مجموعه مقالات و ویژگی‌های دیپلماسی عمومی موفق، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه، مؤسسه چاپ و انتشارات.

۲۱. قنبری، آیت، ۱۳۸۴، *جریان‌شناسی (سطح ۳)*، تهران، انتشارات معاونت آموزش نیروی مقاومت بسیج.

۲۲. کرلینجر، فرد. ان، ۱۳۷۶، *مبانی پژوهش در علوم رفتاری*، ترجمه جعفر نجفی‌زند، تهران، انتشارات آوای نور سال.

۲۳. محمدی، امیر، ۱۳۸۴، *بازتاب انقلاب اسلامی ایران، سیاست صدور انقلاب؛ موانع و راهکارها*.

۲۴. مطهری، مرتضی، ۱۳۵۹، *نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر*، تهران، صدرا.

۲۵. مهربان پهمدانی، بهمن، ۱۳۸۳، *انقلاب اسلامی ایران و مسئله حج*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.

26. Caggre, Olivier, 1985, *The Human Mosaic, Thematic Introduction to Cultural Geography*, Harper and Row Publishers.

27. Hagget, petter, 1983, *Geography: A modern synthesis, third ed*, New york: harper & row.

28. Keddie, Nikki, 1995, *iran and the moslim word*, Resistance and revolution, London: macmillan.

29. Kuper, Adam, 1985, akdJessica Kuper ed, *The Socience Encyclopedia*, London, Reutledge and Paul.

30. Marsden, Peter, 1995, Tailibon: *war, religion and the new order in Afghanistan*, london, macmillan.

31. _____, 1998, Tailibon: *war, religion and the new order in Afghanistan*, London.

